

По вјери било је год. 1910.:

	католика	православних	евангелика	жидова	других
апс. број	1,895.425	653.184	51.707	21.231	407
у %	72.3	24.9	2.0	0.8	0.0

По материнском језику :

	срп.-хрв.	словен.	чешки	словачки	русински	пољски
апс. број	2,283.309	15.776	32.376	21.613	8.317	2.312
	бугарски	маџарски	њемачки	талијански	остали	непозн.
апс. број	321	105.948	134.078	4.138	13.734	32

Постотни развитак житељства по матер. језику био је

	1880.	1890.	1900.	1910.
срп.-хрв.	90.5	88.0	87.0	87.1
словенски	1.0	0.9	0.8	0.8
чешки	0.8	1.2	1.3	1.2
словачки	0.5	0.6	0.7	0.8
русински	0.2	0.2	0.2	0.3
маџарски	2.2	3.1	3.8	4.1
њемачки	4.4	5.4	5.6	5.1
остали	0.4	0.6	0.6	0.6

Постотак Хрвата и Срба био је пао у 20 година 1880 до 1900 за 3.5%, док се год. 1910. незнатно (за 0.1%) повишио. Знатан је прираст Маџара: од 2.2% на 4.1% у 30 година. Пазимо!

По писмености (житељи преко 6 година живота) било је

год. 1900. :	44.4%	писмених
„ 1910. :	52.6%	„

Пораст је дакле знатан у ових 10 година : за 8.2%. Најмање писмених има у жупанији личко-крбавској : 25.1%, а највише у жупанији сријемској (без обзира на градове): 66.6%. Загреб има 83.9% писмених.

А. ГАВАЦИ.

СРПСКО СТАНОВНИШТВО У ВАРОШИМА УГАРСКЕ.

Управитељ пештанског статистичког уреда, унив. проф. др. *Густав Туринг*, издао је 1912 год. статистички годишњак маџарских вароши.¹ Ова књига је важна и за нас, већ из разлога што смо суседи Угарске, а нарочито, што у њој има драгоцених података и о кретању српског становништва у угарским варошима. У њој се цифрама износи живот маџарских вароши за последњих 30—40 година. Ко ове цифре ра-

¹ *Dr. Thirring Gusztáv, A magyar városok statisztikai évkönyve I. évfolyam. Budapest. 1912. стр. 158+686. Цена 20 круна.*

зуме, моћи ће да реши масу разноликих социјалних питања. Штета је само, што се у врло многим питањима узимају вароши као целине, тако да се о односима код појединих народности не може дати одговор, а то би за нас било од највеће важности.

Код немађарских народа у Угарској мађарска статистика не ужива велико поверење. Држи се, да се до извесних резултата долази и различитим доскочицама. Ја сам у овом реферату, наравно, морао поклонити пуну веру цифрама и изнео сам ствари онако, како нам се оне приказују на основу службених података. У колико су они, евентуално, нетачнији у толико боље по народности.

Књига је подељена на неколико одељака. У првом делу су кратке монографије свих мађарских вароши (138) о којима се у књизи говори. У другом, много опсежнијем делу су статистички подаци о 1.) метеоролошким приликама, 2.) ареалу, 3.) зградама и становима, 4.) становништву, 5.) кретању становништва (рођења, свадбе, умирања, иселавање, прираштај становништва), 6.) здравствености, 7.) пољопривреди и исхрани, 8.) занату и трговини, 9.) саобраћају, 10.) кредиту, 11.) грађевинама и јавним радовима, 12.) полицији и ватрогасцима, 13.) војним стварима, 14.) општем образовању, 15.) сиротињи, 16.) порези и приходу од кућа, 17.) општинском газдинству и имању, 18.) правосуђу.

Ја ћу изнети само неколико података о питањима, која на овом месту могу бити од интереса. На првом месту је питање о броју становништва у појединим варошима и о напреловању тих вароши.

	Број становника			прираштај у % од	
	1787 г.	1869 г.	1910 г.	1787—1869	1869—1910
Баја	1 459	18 169	21 032	1145.3	15.7
Суботица	20 708	56 323	94 610	172.0	68.0
Сента	—	19 938	29 666	—	76.6
Велика Кикинда	—	18 834	26 795	—	42.3
Сомбор	13 360	24 309	30 593	82.0	25.8
Нови Сад	8 998	19 119	33 590	112.4	75.7
Велики Бечкерек	5 526	19 666	26 006	255.8	32.2
Вршац	—	21 095	27 370	—	29.8
Бела Црква	—	8 284	11 524	—	39.1
Панчево	—	16 888	20 808	—	23.2

Осим Суботице, која има око сто хиљада становника, све остале вароши, у којима Срби чине већи процент становништва, спадају међу мање вароши. Осим тога, оне показују и релативно спор прираштај становништва. Изузимајући Суботицу, Сенту и Нови Сад, у осталим варошима становништво за последњих 40 година нигде не показује већи прираштај од 40%. То пада нарочито у очи, кад се упореди са прираштајем код неких других вароши Јужне Угарске, у којима такође има

Срба, али где они не сачињавају ни 2% од целокупног становништва. Тако је на пр. за последњих 40 год. становништво порасло у Сегедину са 66.6%, у Араду са 93%, а у Темишвару са 125.1%. Средњи прираштај у овим варошима је 95%, а у варошима са српским становништвом тек 43%.

У већини побројаних вароши било је 1900 год. више женскиња него мушкараца. Само у Сенти, Великој Кикинди и Белој Цркви било је више мушких него женских становника.

Варошки атар је већином веома велики. Мало је вароши у којима је он испод 20000 катастралних јутара. Вароши мађарског Алфелда су богате.

	ареал вароши у катаст. јутрима		густина стан. на км ² у	процент становн. који живе у самој вароши за 1900 г.
	1869 г.	1908 г.	1900 г.	
Баја	11 015	15 054	234.0	94.8
Суботица	165 615	169 191	85.9	52.3
Сента	64 496	64 832	76.6	9.1
Велика Кикинда	48 621	49 780	86.7	84.2
Сомбор	53 244	53 577	96.1	39.0
Нови Сад	27 200	27 717	184.2	100.0
Велики Бечкерек	32 863	33 686	136.2	80.5
Вршац	33 217	34 191	127.9	98.0
Бела Црква	6 435	6 743	279.6	100.0
Панчево	28 800	19 620	168.5	100.0

Према величинама варошких атара даје се закључити, да ће густина становништва по 1 км² морати бити мала. То се из цифара види веома јасно. Густина је већа једино у Баји и Белој Цркви, чији су атари мањи од атара осталих вароши. У њима је око 234 одн. 280 становника на 1 км², док Сента, Суботица, Велика Кикинда и Сомбор са веома великим варошким ареалом имају испод 100 становника по 1 км².

Становништво у варошима мађарског Алфелда бави се већином земљорадњом, и те вароши, у главном, не представљају ништа друго, него огромно велика села. Већина варошког становништва, истина, станује у самој вароши, али један велики део станује по салашевима и околним већим пустама. У Сенти на пр. 90% становника живи изван вароши. Таквог је типа и Сомбор, Суботица, Велики Бечкерек и Велика Кикинда. У осталим варошима, нарочито у Новом Саду, Панчеву и Белој Цркви, скоро све становништво живи у вароши самој. И у њима је становништво претежно ратарско, и оне по периферији имају тип великих села.

Најинтересантније су за нас следеће таблице, које износе број становништва према матерњем језику. Пошто ови подаци нису изнесени и за 1910 год., мораћемо се задовољити резултатима за 1900 год., а као база за компарацију ће нам послужити односи из 1880 год.

		Матерњи језик становништва				
		мађ.	нем.	срп.	хрв.	остали
Баја	1880 г.	14162	2155	2779	30	115
	1900 г.	16308	1571	197	18	2267 (Буњевци)
Суботица	1880 г.	31481	1534	27841	20	491
	1900 г.	46050	1822	2684	26	31540
Сента	1880 г.	18706	468	1963	—	63
	1900 г.	25731	245	2379	7	226
Вел. Кикинда	1880 г.	3092	4732	11502	10	509
	1900 г.	4364	6442	13114	5	918
Сомбор	1880 г.	5309	2815	16421	—	148
	1900 г.	9297	2564	11921	2	5819
Нови Сад	1880 г.	5736	5353	8827	300	1109
	1900 г.	10321	6483	9889	562	2041 (разни Словени)
Вел. Бечкерек	1880 г.	3776	6597	8116	50	990
	1900 г.	9288	8055	8091	70	903
Вршац	1880 г.	1005	12839	7671	10	804
	1900 г.	2635	13387	8112	25	1040
Бела Црква	1880 г.	470	6825	1592	10	948
	1900 г.	1571	6245	1620	22	1391
Панчево	1880 г.	1165	6577	8360	152	873
	1900 г.	2924	7434	7874	138	674

Статистика из 1880 год. убројавала је и Буњевце у Србе, док је 1900 г. у томе учињена измена, и Буњевци су издвојени за себе. Зато се показује у Суботици, Баји и Сомбору веома јако опадање српског живља за последњих 20 год. Ако, међутим, Буњевце и даље убрајамо у Србе, па ако и врло незнатан број Хрвата убројимо овамо, добићемо овакве односе: Са изузетком Баје, Панчева и Великог Бечкерек, где је од 1880 до 1900 год. број Срба апсолутно опао, све остале вароши показују прираштај српског становништва. У Баји је број Срба опао за 11%, у Панчеву за 6%, а у Великом Бечкереку тек за 0·1%. Прираштај је највећи у Суботици и Сенти по 21%, затим у Новом Саду и Великој Кикинди, по 14%. Средња величина прираштаја у свих десет вароши износи око 7%. За 20 година је ово веома незнатна цифра.

Али кудикамо озбиљнији постају ови односи кад погледамо, колико нагло се за то исто време повећао број мађарског становништва. Баја, која је у опште осуђена на пропаст, показује најмању цифру, тек 15%. Али кад се узме у обзир, да су у исто време у Баји Срби изгубили око 11%, а Немци 27%, видимо пун значај горње цифре. У осталим варошима су Мађари добили свугде знатно више, у Сенти 37%, а у Белој Цркви 234%. Од интереса је, да је процент прираштаја мађарског становништва све већи што је јужнија варош. У Баји је, као што смо видели, прираштај Мађара 15%, у Суботици, Сенти и Великој Кикинди у средњу руку 41%, у Сомбору и у Новом Саду 79%, а у Бечкерек, Вршцу, Панчеву и Белој

Цркви 173%! Држим, да није потребно нарочито указивати, да је ово рађено свакако с планом, да се раније српске вароши што јаче мађаризирају, и да изгубе свој српски карактер. Средњи процент прираштаја Мађара у ових 10 вароши износи 99% за 20 година!

Још нешто горе него наш елемент стоје Немци. Средњи прираштај Немаца је тек 4%. Они се, често, свесно претапају у Мађаре, где налазе да је то целисходније. Број Немаца је у четир вароши опао у средњу руку за 21%, али је зато у шест вароши порастао у средњу руку за 23%. Осим тога, Немци су изгубили већином у оним варошима, где су и иначе били у незнатној мањини, са изузетком Беле Цркве, у којој су они били, па и сад су још, главно становништво. У варошима, у којима су били и раније у великом броју, као на пр. у Великој Кикинди, Новом Саду и Великом Бечкерек, показују знатне напретке. Карактеристично је, да су у Вршцу, који је у главном немачка варош порасли тек за 4%, а у Белој Цркви, такође немачкој вароши, да су опали за 9%. Број Мађара је међутим у тим варошима порастао за 160% одн. 234%, и ако су Мађари у њима у врло незнатној мањини.

Код Срба стоји ствар нешто друкчије. Ми смо од 1880 до 1900 г. изгубили у Великом Бечкерек и Панчеву, двома варошима, у којима је 1880 г. било више Срба него осталих народности. Данас су нас међутим у Бечкерек бројно претекли и Мађари и Немци, а у Панчеву се скоро изједначили са бројем Срба. С друге стране смо, опет, показали највећи прираштај у варошима, у којима је наш елемент у истини многобројан: у Суботици, Вел. Кикинди и Новом Саду. Али је баш у тим варошима прираштај осталих народности знатно већи од прираштаја Срба. Док наш елемент у горњим трима варошима показује прираштај од 16% (у средњу руку), он је код Немаца 32%, а код Мађара 57%.

Из горње таблице би се дало извести још доста интересантних ствари; ја сам хтео да укажем само на најмаркантније црте. Све то, на што сам указао, показује се и из идуће таблице, у којој је изнесена процентална подела становништва по матерњем језику у 1880 и 1900 год. Пошто је број Хрвата минималан, то ћу њихове проценте прибројати процентима Срба, а исто тако и Буњевце.

	Процентална подела становништва по матерњем језику							
	српски		мађарски		немачки		остали	
	1880	1900	1880	1900	1880	1900	1880	1900
Баја	14·6	11·3	73·6	80·3	11·2	7·6	0·6	0·8
Суботица	45·4	40·5	51·3	56·0	2·5	2·1	0·8	1·4
Сента	9·3	8·3	88·2	90·0	2·2	0·9	0·3	0·8
Вел. Кикинда	58·0	53·7	15·6	16·4	23·8	26·2	2·6	3·7
Сомбор	66·5	59·8	21·5	31·2	11·4	8·1	0·6	0·9
Нови Сад	42·1	35·8	26·9	35·6	25·1	21·8	5·9	6·8

	Процентална подела становништва по матерњем језику							
	српски		мађарски		немачки		остали	
	1880	1900	1880	1900	1880	1900	1880	1900
Вел. Бечкерек	41·8	30·7	19·3	35·5	33·8	30·6	5·1	3·2
Вршац	34·4	32·6	4·5	10·2	57·5	53·5	3·6	3·7
Бела Црква	16·3	16·8	4·8	9·9	69·4	62·8	9·5	10·5
Панчево	49·7	42·7	6·8	14·2	38·4	39·8	5·1	3·3

Због веома јаке мађаризације Јужне Угарске бројни односи становништва по матерњем језику знатно су се померили у корист Мађара, а на штету народности, *нарочито на штећу Срба*. Јер, док су Немци у односу према осталим народностима изгубили просечно 2·2%, Срби су у исто време изгубили 4·7%. Највише губимо у варошима у којима смо бројно најјачи: Великом Бечкереку (11·1%), Панчеву (7·0%), Сомбору (6·7%), Новом Саду (6·3%) и Великој Кикинди (4·3%). Места, у којима се процент Срба или Немаца за горњих двадесет година повећао, веома је мало. Једина народност која, поред Мађара, у горњих 10 вароши показује у 1900 г. већи процент становништва јесу Румуни, али они сачињавају тек врло незнатне мањине. Релативно у већем броју их има у Белој Цркви, где их је било 1880 г. 7·0%, а 1900 г. 7·7%. Њихов елемент је врло ојачао и у Вршцу и у Вел. Кикинди, али не чини више од 2·5% целокупног становништва. У Новом Саду изванредно напредак показују и словенске народности: Словаци (1880 г. 3·6%, 1900 г. 4·9%) и Русини (0·8% и 1·0%). Овај успех треба приписати у заслугу врло агилној словачкој интелигенцији, која води свесну националну политику.

Процент мађарског становништва је у свих 10 вароши врло порастао, просечно за 6·7%. Нарочито су се бројни односи померили у њихову корист у Великом Бечкереку (+ 16·2%), Сомбору (+ 9·7%), Новом Саду (+ 8·7%), Панчеву (+ 7·4%), опет дакле у варошима у којима је српски елемент био бројно најјачи. Политиком вештачког мађаризирања вароши успело се, да су у Сомбору, Новом Саду и Великом Бечкереку 1900 г. Мађари сачињавали око $\frac{1}{3}$ свег становништва, док су 20 г. раније имали тек нешто преко $\frac{1}{5}$ становништва. При свем том наглom прираштају за данас њихов број није још опасан у Великој Кикинди, Вршцу и Панчеву, јер у тим варошима су и данас Мађари у знатним мањинама. Они чине у њима око 16—10% од целокупног становништва.

„Матица Српска“ већ одавна расписује награду за дело о приликама Срба у Угарској, израђено на основу статистичких података. Штета је, да се од наше интелигенције у Угарској до данас није нико нашао, да то значајно дело изради. Ја се уздам, да би нам оно показало утешније резултате, него што се показују у варошима, нарочито кад би се узеле у обзир и економске прилике.

П. Вулевић.